Київська Академія 21 (2024): 241–265.
doi 10.18523/1995-025X.2024.21.241-265
http://ka.ukma.edu.ua

Роман Кисельов

Промова Йоасафа Кроковського на смерть Інокентія Ґізеля (1683)

Публікація містить надгробну промову, яку склав у 1683 р. Йоасаф Кроковський, у той час викладач риторики, на пошанування померлого архимандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Ґізеля. Твір включений до курсу риторики «Penarium Tullianae eloquentiae...», який був прочитаний у Києво-Могилянському колегіумі 1683/1684 н. р. Після вступної статті подано оригінальний текст польською мовою та український переклад із необхідними коментарями.

У курсі риторики орація Кроковського використана як ілюстративна в теоретичному підрозділі про риторичні фігури. У руслі традицій барокової художности, автор обирає наскрізний образ, який визначає послідовність викладу: тут цю роль виконує циферблат годинника як алегорія людського життя. Іншим орієнтиром образної системи твору й джерелом риторичної аргументації є емблема з зображенням рака, що тягне на собі світ, позичена, найімовірніше, з емблематичного збірника Йоахима Камерарія «Symbolum et emblematum centuriae quatuor». Привертає увагу неперенасиченість польського тексту Кроковського латинськими вкрапленнями, що відображає його мовностилістичні вподобання, пов'язані з використанням польської мови.

Оскільки в життєписі архимандрита Києво-Печерської лаври й знаного діяча могилянського кола Інокентія Ґізеля досі лишається чимало білих плям і гіпотетичної інформації, цей художній твір має значення також як джерело біографічних даних. Зокрема, це перший відомий текст, де названо частину місць навчання Ґізеля. Твір також непрямо підтверджує факт віленського походження майбутнього архимандрита і містить вказівку на його дворазове викладання курсу філософії в Києво-Могилянському колегіумі.

Ключові слова: Йоасаф Кроковський, Інокентій Гізель, риторика, навчальні курси, Києво-Могилянський колегіум, ранньомодерна освіта, бароко, епідейктичне / демонстративне красномовство.

Пропонована до публікації промова використана для ілюстрування однієї з теоретичних тем у курсі риторики «Penarium Tullianae eloquentiae...» («Комора Тулліянівського красномовства...»). У 1683/1684 навчальному році його прочитав у Києво-Могилянському колеґіумі Йоасаф Кроковський (р. н. невід. – 1718). Єдиний відомий дослідникам запис курсу, що належав бібліотеці Києво-Софійського собору, зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, ф. 312, од. зб. 653/444С. Увесь текст записаний одним почерком, рукою студента Федора Кощаківського, що засвідчив у рукописі сам слухач після колофону (арк. 246 зв.): «Theodorus Koszczakowski. Eiusdem rhetorices auditor. Manu propria» («Федір Кощаківський. Слухач цієї риторики. Рукою власною»).

Текст орації міститься на арк. 40–46. У тому, що викладач був автором промови, сумніву не виникає, оскільки представляючи її у своєму курсі він говорить від першої особи («ми, співчуваючи нещастю цілої нашої Руси, склали цю бесіду...» тощо). Архимандрит Інокентій помер 18 листопада 1683 р., і текст відображає безпосередню реакцію на його відхід: у самій промові сказано, що сумна подія сталася «w roku teraznieyszym». Твір уміщено в першій половині річного курсу, а отже, він був продиктований студентам невдовзі після написання.

Місце Йоасафа Кроковського в історії української літератури досі вельми скромне, тож цей твір є не зайвим підтвердженням того, що й у царині художнього слова «його перо не було цілком бездіяльне»[1]. Натомість одне з чільних місць Кроковського в суспільному й культурному житті свого часу незаперечне. Він був серед тих, хто відродив регулярне викладання вищих дисциплін у Києво-Могилянському колегіумі (далі – КМК) після Руїни: збереглися курси риторики та філософії його авторства, відомі також спроби Кроковського запровадити курс теології[2]. Він був префектом

[1] Gary Marker, «Love One's Enemies: Ioasaf Krokovs'kyi's Advice to Peter in 1702,» *Harvard Ukrainian Studies* 29 (1/4) (2007): 201.

[2] Максим Яременко, «Коли і хто вперше прочитав у Києво-Могилянському колегіумі повний богословський курс?» *Київська Академія* 16 (2019): 24.

і ректором колегіуму, ігуменом Київського Свято-Микільського пустинного і Київського Братського монастирів; у 1697 р. обраний архимандритом Києво-Печерської лаври, а в 1708 р. – Київським митрополитом. Відомий літературний доробок Йоасафа Кроковського дотепер обмежувався акафістом святій Варварі (де його авторство ймовірне) та передмовами до деяких лаврських видань, що з'являлися за його архимандритства. Найбільш помітна з передмов за підписом Кроковського вміщена в «Києво-Печерському Патерику» 1702 р.

Вплив на українську культуру творів, що вийшли з-під пера Інокентія Ґізеля чи були написані колективно під його керівництвом, очевидний. Це, зокрема, перший систематичний виклад морального богослів'я в київській християнській традиції – «Миръ съ Богомъ чєловѣку» (Київ, 1669), історичний «Σύνοψις» (Київ, 1674), полемічний трактат «Prawdziwa wiara stara» (1671, підготований до видання в друкарні Києво-Печерської лаври, але так і залишений в рукописі[3]). При цьому в біографії непересічного діяча, який був викладачем філософії та ректором КМК, у різний час – ігуменом кількох монастирів, зрештою, з 1656 р. аж до смерти в 1683 – архимандритом Києво-Печерської лаври, забагато білих плям і гіпотетичної інформації. Наявні на сьогодні відомості й уявлення, що стосуються життєпису Інокентія Ґізеля, були проаналізовані, відкориговані й доповнені в публікації Лариси Довгої[4].

Пропонована орація – вже четвертий відомий риторичний твір, присвячений Ґізелю. Усі ці тексти, як і окремі листи й інші писемні джерела, містять певну інформацію для відтворення життєпису й характеристики особи архимандрита. Антоній Радивиловський у посваті Інокентію Ґізелю, уміщеній до збірника проповідей «Огородокъ Маріи Богородицы» (Київ, 1676), згадує лише окремі факти діяльности архимандрита, переважно пов'язані з біографією самого автора «Огородка». Водночас тут, як і в решті присвячених Ґізелеві творів, підкреслено особливу зосередженість архимандрита на підтримці бідних і наданні матеріальної допомоги й притулку

---

[3] Олена Сирцова, «"Prawdziwa wiara stara" Інокентія Ґізеля – непрочитаний богословсько-філософський трактат XVII століття,» *Київська Академія* 5 (2008): 36.

[4] Лариса Довга, «Передмова від упорядника,» в Інокентій Ґізель, *Вибрані твори у 3 томах*, упор. Л. Довга (Київ–Львів: «Свічадо», 2012), т. 1, кн. 1: 12–25.

тим, хто потрапив у скрутне становище внаслідок несприятливих суспільно-економічних обставин (наприклад, утратив майно і був вигнаний «з(ъ) добръ власныхъ» через напад ворогів, опинившись «в(ъ) Кіевской области» без засобів до існування[5]). Така одностайність джерел у наголошуванні підтримки ближніх як найпомітнішої чесноти очільника Лаври схиляє до думки, що характер похвал у цьому випадку не є формальним. «Слово на посвѧщєніє высоцѣ в Богу прєвєлєбного єго милости w̃ца Іннокєнтіѧ Ґизєлѧ архимандриты Пєчєрскаго» того ж таки Антонія Радивиловського, що збереглося в рукописній версії його «Огородка»[6], також не щедре на факти з життя Ґізеля: автор зосереджується переважно на моралістичних міркуваннях про відповідальну роль зверхника і про важливість субординації в монастирському житті й поза ним. Певно, найціннішим джерелом для біографії архимандрита є промова Димитрія Ростовського на річне поминання Ґізеля – «Пирамисъ, альбо столпъ во блажєнной памѧти прєставлшагосѧ высоцѣ въ Богу прєвєлебнаго єго милости господина отца Иннокєнтїа Ґизєлѧ...»[7] Тут, хоч і без особливої конкретизації, згадано освітню подорож героя промови та щаблі його викладацької і церковної діяльности.

На жаль, жодне з джерел, як і подана в цій публікації промова Йоасафа Кроковського, нічого не повідомляють про походження Ґізеля та його дитячі роки. Однак починаючи короткий виклад біографії покійного з його юнацьких років, Кроковський чітко називає Вільно як перше місце вищого навчання майбутнього лаврського архимандрита, а вказані далі два польські міста з освітньої подорожі Ґізеля відносить до чужих для юнака країв, хоч вони й належали до тієї самої держави, що й Вільно. Це непрямо свідчить, що са́ме Вільно було рідним містом архимандрита. Такий висновок збігається з версією Лариси Довгої, яка подала відомості про кількох віленських міщан із прізвищем «Ґізель»[8]. Пізніше, в

---

[5] Антоній Радивиловський, *Огородокъ Маріи Богородицы* (Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври, 1676), [17].

[6] Неповний текст уміщений у вид.: Михаил Марковский, *Неизданные проповеди Антония Радивиловского* ([Киев], б. г.), 17–20. Те саме в «Трудах Киевской Духовной академии» (1895 (№11): 17–20).

[7] Уміщена у вид.: Федор Титов, *Проповеди святителя Димитрия, митрополита* Ростовского, на *украинском наречии* ([Москва, 1909]), 108–134.

[8] Довга, «Передмова від упорядника,» 15.

«Українському історичному журналі» (2017, № 4), о. Юрій Мицик опублікував документ 1680 р., що називає близьких віленських родичів Ґізеля. Отже, давнє твердження Миколи Сумцова щодо пруського походження Інокентія Ґізеля[9] можна остаточно відкинути як позбавлене вагомих аргументів.

Припущення про те, що Ґізель ніколи не навчався в КМК[10], попри поширеність такої інформації в сучасних публікаціях, також знаходить підтвердження у промові Кроковського. Називаючи кілька міст, у яких майбутній архимандрит здобував освіту, автор, звичайно, не оминув би Києва. Думаю, що перший осередок Ґізелевої освіти – «Віленська Паллада» – це радше Віленська єзуїтська академія. Навчання майбутнього архимандрита мало припадати на 1630-і роки, і в той час у Вільні діяла також православна братська школа. Однак сумнівно, що автор промови міг би вибрати йменування «Віленська Паллада» для закладу, який, судячи з історичного огляду Костянтина Харламповича, у цей період ще тільки намагався утвердити у своїй програмі вищі дисципліни (поетику, риторику та початки філософії)[11], а на час написання промови був і зовсім непомітним на тлі конкурентів. Далі, згідно з орацією, Ґізель навчався в Каліші та Познані (детальніше див. у примітках до тексту). Як і Димитрій Ростовський, що згадує в поминальній промові якийсь особливо віддалений пункт освітньої подорожі молодого Ґізеля («черезъ моря отправовалъ дороги»[12]), Кроковський окремо вказує на перебування студента в якихось «cudzych kraiach odległych» і так само не уточнює, про яку країну йдеться.

Не цілком проясненим залишається й час монашого постригу Інокентія Ґізеля. Згідно з хронологією промови, це сталося вже після його повернення з навчання до Києва. Але існує й думка про ранній перехід Ґізеля в монаший чин (до подорожі на Захід), основною підставою для якої є свідчення Гавриїла Домецького, подане

---

[9] Николай Сумцов, *Иннокентий Гизель* (Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1884), 1–2.

[10] Довга, «Передмова від упорядника,» 19.

[11] Константин Харлампович, *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви* (Казань: Типолитография Императорского университета, 1898), 329.

[12] Титов, *Проповеди святителя Димитрия*, 125.

без покликань у праці Макарія Булгакова. Згідно з ним, Ґізель був серед «монаховъ угодныхъ», яких Петро Могила відіслав навчатися[13]. Натомість Кроковський у пропонованому творі, образно розбивши життя героя промови на чотири чверті годинникового циферблата, відносить здобуття освіти до першої чверті, а вибір шляху «служіння Церкві» – до другої: «gdy iuż drugi mu natura nakręciła quadrans, na służbę Bogu y Cerkwie swiętey podporę swoie obrocił zamysły». Водночас те, що Ґізель належав до числа студентів, яких Петро Могила відіслав навчатися до західних установ, промова радше підтверджує: «na mieysca Kiiowskie swięte do błogosławiącey siebie y naukom swoim iasnie w Bogu przeoswieconego iego m̃sci Piotra Mohiły Rossiey naszey czułego niegdys pasterza pospieszył sie ręki» (див. також примітки до перекладу промови).

Згадка про те, що Ґізелеве викладання філософії у КМК було «dworakim» («подвійним», «дворазовим»), підтверджує думку Миколи Петрова, який припускав, що о. Інокентій, бувши ректором колегіуму, прочитав не тільки дворічний курс філософії 1645–1647 рр., який зберігся у студентському записі[14], а й наступний – 1647–1649 рр., списків якого на сьогодні не знайдено[15]. Отже, ця невелика промова є не лише цікавим художнім текстом, а й містить доволі цінні свідчення стосовно життя Інокентія Ґізеля.

У системі традиційних жанрів і тем прозового красномовства надгробна промова входить до похоронного циклу (orationes funebres). До цієї тематичної групи традиційно належать також подячна промова до гостей на похороні, прозові епітафії та елогії. З огляду на подібність настрою та змісту, до тієї самої групи варто віднести й поминальну промову. У курсі риторики «Penarium Tullianae eloquentiae...» орація Кроковського використана як ілюстративна в теоретичному підрозділі про риторичні фігури. Представляючи текст, сам автор вказує на наявність у ньому таких фігур думки (figurae sententiarum), як риторичний вигук (exclamatio), апострофа

---

[13] Макарий (Булгаков) митрополит, *История русской церкви* (Санкт-Петербург: Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1903), т. 11, кн. 2: 409.

[14] Опис див.: Микола Симчич, *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії: компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст.* (Вінниця: О. Власюк, 2009), 178–179.

[15] Николай Петров, *Киевская академия во второй половине XVII века* (Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895), 23.

(apostrophe) та період (periodus, детальніше див. у примітках до перекладу). Загалом же промова Йоасафа Кроковського вельми багата на художні прийоми й засоби, які варті окремого дослідження.

Багато курсів риторики визначають такі класичні композиційні частини надгробної промови, як оплакування, похвалу померлому та втішання[16]. Безперечно, у промові Кроковського всі ці елементи є. Почавши з висловлення жалю за померлим, автор наголошує на вагомості цієї втрати для всієї України й залучає ширшу суспільну й культурну проблематику. Нам пощастило в тому, що похвалу новопреставленому архимандритові Кроковський вибудовує не «за певними родами чеснот»[17], що теж було звичайною практикою, а «природним способом за поодинокими періодами віку»[18], тобто за біографією. Наскрізним образом, який допомагає художньо оздобити такий виклад, є циферблат годинника як алегорія людського життя: «Хто був назвав світ годинником, а волю Божу таким собі годинникарем, смерть же – того годинника циферблатом, життя людське – хвилиною, саму, нарешті, людину – годиною, ні в чому від статечного розуміння не відбіг». Іншим орієнтиром образної системи твору й джерелом риторичної аргументації є емблема із зображенням рака, що тягне на собі світ, і написом «Sic praeterit figura huius mundi» (детальніше див. у примітках до тексту). Головними аргументами втішання, яким закінчується промова, є сподівання на небесні нагороди для покійного архимандрита, а також надія на обрання гідного наступника.

Варто коротко сказати й про характер мови цього тексту. Йоасаф Кроковський, як і пізніше Теофан Прокопович[19], належав до небагатьох викладачів риторики в КМК, які в питаннях мовного узусу не орієнтувалися на суспільні смаки, а радше критикували їх. Як автор курсу, він приділяє чимало місця проблемі макаронізації польської мови: зокрема, дає історичні відомості про змішування мов в Античності, пояснює етимологію самого терміна «макаронічний» (за

---

[16] Ольга Циганок, *Фунеральне письменство в українських поетиках та риториках XVII–XVIII ст.: теорія та взірці* (Вінниця: ПП «ТД "Едельвейс і К"» , 2014), 107.

[17] Феофан Прокопович, «Про риторичне мистецтво,» у *Філософські твори*, уклад. М. Д. Рогович, В. М. Нічик (Київ: Наукова думка, 1979), 1: 398.

[18] Там само.

[19] Там само, 243–246.

його версією – від італ. maccherone у значенні «дурень»), гостро критикує сучасну для нього моду на польсько-латинське макаронічне мовлення й каже, що такі тексти заслужено називають «łataną polszczyzną»[20]. Могилянський викладач пропонує для порівняння три промови на ту саму тему (уславлення подвигу річпосполитського воїна – героя Смоленської війни 1632–1634 рр.): у першій із них домішано чимало неадаптованих латинських слів і виразів, у другій іншомовні елементи дістають польські закінчення, а третя промова є чисто польською. Після останнього тексту Кроковський робить однозначний висновок: «Із цього зразка очевидно, що ми можемо повноцінно й вишукано висловлювати ідеї «sensus animi» чистою польською мовою»[21]. Із цілого курсу видно, що викладач риторики й майбутній митрополит Київський має особливий сентимент до польської мови. Представляючи взірцеві промови, він називає її то «рідною мовою» (lingua nativa[22]), то «вітчизняним діалектом» (idioma patrium[23]). Зважаючи на такі погляди автора, не дивно, що в запропонованій польській орації латинських вкраплень нетипово мало. Утім, і Кроковському не вдалося цілком відсторонитися від звичаю своїх сучасників: хоч більшість латинських виразів тут є цитатами чи алюзіями й виглядають стилістично виправданими, усе-таки зрідка, очевидно, під впливом загальної практики, він теж вставляє в промову якийсь радше випадковий латинізм. Для зручности граматично не адаптовані латинські слова й вирази в публікованому оригінальному тексті виокремлені письмівкою.

Текст промови відтворений без графічних замін чи орфографічних виправлень. (Тут варто нагадати, що оригінал відображає орфографію студента, а не викладача.) Кілька внесених кон'єктур мають покликання на оригінальні версії: у більшості ж випадків міркування про можливі помилкові написання подано в примітках.

Промову виявлено й опрацьовано в межах підготовки антології з робочою назвою «Український оратор: твори демонстративного красномовства в курсах риторики Києво-Могилянської академії». Проєкт здійснюється за підтримки ґранту фундації «У-Культура».

---

[20] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 312, од. зб. 653/444 С, арк. 230.

[21] Там само, 233.

[22] Там само, 230 зв.

[23] Там само, 4.

***

Figuratam nobis formantibus elocutionem insperatus // [40 v] perillustis ac reverendissimi in Christo patris Innocentii Giziel abbatis Laurae Peczariensis obitus, verba et[24] conceptus, dum in flebiles mutavit periodos, totius Rossiae nostrae condolentes infortunio, hunc formavimus discursum, à flebili incipiendo exclamatione et miseranda apostrophe.

(Sensus lamentabilis seu funebris)[25]

Azaliże to nas nizkich ziemianow wysokie traktuiecie nieba? Iakież to na nas iako na wierutnych winowaycow niewoli wkładacie iarzmo? Iż żeszczescie[26] żadnemu thronowi krolewskiemu ani purpurze senatorskiey takiego z kancellariey swoiey nie wydały paszportu, abyscie go naprzod krolem abo senatorem niżeli człowiekiem swiatu podać miały? Naprzod się z płaczem y lamentem, aniżeli z weselem kożdemu poznać roskazuiecie, iakoby wprzod mizerią swiata tego y swoiey smiertelnosci nam opłakiwać należało: aniżeli się ztąd cieszyć że z nim throny y berła w iego crepundiach że mu na panowanie swoie wzieły *primordia*. Lecz ganić zaiste tego processu, ktory sobie nieba uchwaliły, żaden nie może, kiedy wszyscy swiatowey musiemy radzi y nieradzi podlegać odmiennosci, // [41] o ktorym to nie wczoraysza iest piosnka, że statecznym w swym zostaie niestatku, nie pytay krasomowce tego, choćby go z swiecą Diogenes szukał, ktory by mu z głowy tę iego imprezę choć naywybornieyszą wybić trafił oracyą, z niestatku się rodził dokonywa niestatkiem. Chciał go ieden snać na przyiazni omylony wykształtować symbolista, y sobie y komus; coż czyni? W krągłym maluie kształcie figurę *sphaericam* miasto rumaka siodła raka przy takowym hemystichion, *sic hodie vertitur orbis iter*[27].

---

[24] *ferebat verba et*

[25] Текст у дужках дописано на полі.

[26] Імовірно, помилк. зам. *żeście*.

[27] Поданий текст є фрагментом популярного двовірша, що трапляється в джерелах у поєднанні з зображенням чи без: «Miraris cancri dorso consurgere mundum? / Desine: sic hodie vertitur orbis iter» («Ти дивуєшся, що світ стоїть на спині рака? Не дивуйся: Отак нині розвертається дорога світу»). Найімовірніше, джерелом емблеми є одне з багатьох видань збірки вченого та діяча Реформації Йоахима Камерарія (1500–1574) «Symbolum et emblematum centuriae quatuor» (уперше видана в чотирьох окремих книгах з 1593 по

Niechay kto chce iako[28] chce, to symbolum bierze, ia rozumiem, że to kunszt niestatku *sic praeterit figura huius mundi*[29], ktoż iest kto by się na faworach swiatowych nie zawiodł, nikomu ieszcze iako stoi kreditu nie dotrzymał, rozumie czasem nieważny człowiek, że do niego z swoim bierze się applawzem y szczęściem pochlebnym, a on tym razniey umyka się wspak, y gdy być przyiacielem zda się, to iest w ten czas w głowe nieprzyiazny, *dum lactat, mactat*. Doznał na sobie tego nie ieden iak dawnieyszych tak ninieyszych czasow. Ale doznała naybarziey na sobie nasza małorossiyska ziemia (niech przez dawne nie poyde przykłady:) w tych nieszczęsnych kilkudziesiąt lat, ktorą sztuczny swiat przed tym odmiępym karmiąc szczęściem, y swoią pochlebną oney iakoby faworyzuiąc // [41 v] postawką, wsławił ią był między innemi narodami posadziwszy na Kiiowskich gorach swoim urodzeniem y znaczną sławą całemu swiatu zaleconych Mohiłow przydawszy im na pomoc znacznych y mądrych a całość Cerkwi swiętey Wschodniey promuiących bez liczby prałatow, przed ktorych to mądrosci swiatłem y same tłukące się dotychczas przy zachodnich kraiach[30] musiały umykać nietoperze: lecz im barziey niestateczny w swoiey statecznosci swiat nam się faworyzować zdał, tym się prędzy od nas na grzbiecie rakowym siedzący umykać poczoł, kiedy nabywszy inszey fantazyey y uwasniony nie tylko na wielką Małey Rossiey naszey zadney przed tym nie znaiącą makuły sławę, ale y nas samych wiary swiętey broniących pasterzow iakoby drapiezską porwawszy się ręką od nas po iednemu poprzenosił. A nawet w tym iuż nieszczęsnym tysiącznym sześćsetnym osmdziesiątym trzecim roku[31]

1604 pp. (Jan Papy, «Joachim Camerarius's Symbolorum et Emblematum Centuriae Quatuor: From Natural Sciences to Moral Contemplation,» In *Mundus Emblematicus: Studies in Neo-Latin Emblem Books* (Brepols Publishers, 2003), 203.) У майнцькому виданні 1668 р. емблема з ідентичним текстом вміщена на с. 108 останньої книги. Збірка Камерарія була добре відома діячам могилянського кола: її примірник був і в бібліотеці Теофана Прокоповича (Дмитро Чижевський, *Український літературний барок. Нариси* (Прага, 1944), 3: 8). Поза цим джерелом, описане зображення з майже тотожним текстом («Hodie sic vertitur orbis») є, зокрема, в англомовному збірнику «A Collection of Emblemes, Ancient and Moderne» (London, 1635, p. 219) з віршами поета Джорджа Візера (1588–1667).

[28] Закреслено *ż (iakoż)*.

[29] Дещо змінена цитата з 1 Кор. 7:31 (*praeterit enim figura huius mundi*).

[30] Виправлено з *krainach*. Далі закреслено: *nie to*.

[31] На полі запис: *1683 / 18 9̃bris*.

prawie ostatniego y horyzontu kiiowskiego czułego pasterza nauk wyzwolonych promotora, ubogich ludziey łaskawego patrona y dobrodzieia, iasnie w Bogu przewielebnego jego m̃sci oyca Innocentego Giziela swiętey łaury Pieczarskiey archimandryte, z nieszczęsliwą nas wszystkich utratą zabrał. O nieszczęsna nie tylko nas samych, // [42] ale y całey Oyczyzny utrato! O niewypowiedziany [smutek][32] samego ż nieszczęscia przypadku, kiedysmy takiego pozbyli pasterza, ktorego cnot znacznych głosnobrzmiące za żywota po rożnych swiata krainach, gdy się roznosiło echo, teraz iuż sam smierci zapadł [dźwięk][33] ogromnie w ludzkich gruchnoł uszach. A iako więc kiedy zegar iuż swą wybiia godzinę na ten czas wszystkie koła, wszystkie instrumenta z pendem y ogromnym obrotem do wibiiania oney przystępuią godziny, tak nasz iasnie w Bogu przewielebny N: Pasterz iako materialny przez podobięstwo zegar w swiętey łaurze Pieczarskiey przez wiele lat inne życia swego ku ozdobie y podporze Cerkwi swietey wybiwszy minuty ostatnią *decima octava Nowembris*[34] w roku teraznieyszym gdy wybił godzinę, wszystkie koła wszystkie instrumenta to iest tak iego staraniu ławry swiętey polecona bracia, iako iego dobrodzieystwem żyiący klienci z trzoskiem lamentem y wielkim planktu okrzykiem runąć musieli. Ktożkolwiek swiat zegarem, a wolą Bozką zegarmistrzem iakim, smierć zas tego zegaru indexem, zywot ludzki minutą, samego na ostatek człowieka godziną nazwał nic politycznemu nie uioł rozsądkowi. W tym zegarze głosnie niedawnego czasu w ławrze swiętey Pieczarskiey // [42 v] ostatnią wybiła godzinę, rozległ się ten głos po całey Rossiey, Moskwie, Litwie, na ostatek y całey Koronie Polskiey, aby wszyscy tak wielkiey iaktury społnemi dopomagali trenami. Brzmi w uszach waszych wysoce w Bogu przewielebni, wielebni calego consistorium katedry Kiiowskiey Oycowie, y pozostali w ławrze swiętey Pieczarskiey bracia: brzmi w uszach waszych collegium Kiiowskiego przezacna młodzi, dochodzi was ten głos z oycowskiey ręki odbieraiących iałmużny ubogie sieroty. Ze się swiat nazwał zegarem nie dziw, bo iako zegarowi nie ustaiąc nim się sprężyna zerwie zwyczayna iest ustawicznym dokoła obchodzić obrotem, tak człowiekowi w tym kole z obrotnym obracać się codzięna iest swiatem, według niektorego

[32] Для граматичної зв'язности бракує слова. Можливо, студент його пропустив у записі.

[33] Можливо, студент пропустив слово. Додано для граматичної зв'язности.

[34] На полі запис: *18: 9̃bris: / 1683 / R: P: Innocentius obiit: Giziel archimandrita Pieczariensis Kiiowiensis*

zdania *bona huius mundi instabilia sunt, et rotarum more cum ipso saeculo volvuntur*[35]. Owo na tym feretrum kędy y krolewskie berła, y pasterskie infuły swego maiestatu dokonywaią grandecę, dzisia iasnie w Bogu przewielebny iego mc̃ Ociec N: I: P: archimandrita swiętey ławry Pieczarskiey wystawiony? Gdzie iuż po głosną[36] brzmiącym zegarz[a][37] swego dzwięku, wszystkie wschody zachody niestatecznego odprawiwszy swiata, swoy tesz wykonywa przyrodzonym // [43] życia ludzkiego biegu zachod. Zegar na godziny, a godziny[38] na kwatery cztery, quatery zas na minut szesćdziesiąt dzielić się zwykły, ma tesz swoy podział ten materiałny swiat iako zegar iaki, gdzie człowiek godziną będący wiek swoy na cztery rozdziela quadrase, w ktorych lata iego iako nieiakie biegą minuty: odbiera pierwszą quaterę młodosć, wtorą bierze wiek męzki, starosć dokonywa trzeciey a smierć przy czwartey gdzie iuż Bozki owy woła dekret, *mitte falcem acutam etc: quia venit hora*[39][,] kosę na człowieka wyostrza. Nie wszystkim szczęscie pozwoliło czterma quaterami tę wybiiać godziny, ktos w żywocie macierzynskim ledwie kilka minutek pierwszey przepędził quatery, aż wołaią *venit hora*. Lubo ieszcze y ieden niedoskonale wykonany quadrans[.][40] komus natura pierwszym pofolgowała quadransem, ale do drugiego ani zayzrzeć nie pozwoliła, w samym iego wieku kwitnącym wszystkie zepsowała koła, aby gą w tey ogołociła chwili, gdzie mu nayżyczliwszą stawić się obiecowała. Komuś dwiema quaterami dobrze służyło szczęscie, ale coż? Gdy mu trzeciy w szedziwym wieku quadrans miał wszystkie powetować czasy, // [43 v] wesołe mu życia wybiiać obiecował progressy; aż w samey naylepszey

[35] Трохи в інакшому вигляді ця цитата згадана в праці єзуїта Корнелія а Лапіде (1567–1637) «Коментарі до Приповістей Соломона»: «Bona hujus saeculi instabilia sunt, et rotarum in morem cum ipso saeculo volvuntur» (Cornelius a Lapide, *Commentaria in Salomonis Proverbia* (Antverpiae: Apud Jacobum Meursium, 1671), 52). Тут богослов покликається на твір Амвросія Медіоланського «De Abraham». Утім, у виданні згаданого твору Амвросія в серії «Patrologia Latina» цитованого тексту немає (див.: Ambrosius Mediolanensis, sanctus, «De Abraham libri duo,» in *Opera omnia* (Parisiis: Apud Garnier fratres et J.-P. Migne successores, 1882), 1, part 1: 441–522).

[36] Замість *głośno.*

[37] Нрзб., виправлення.

[38] *a godziny* написано двічі.

[39] Контамінація Апок. 14:18 («mitte falcem tuam acutam») і 14:15 («mitte falcem tuam et mete quia venit hora»).

[40] В оригіналі розділового знака немає.

nadziei wszystkie iego przecina zamysły: y tak nie dziw że ledwie komu na dobry dzień heynał spiewać mianą, smierć poprzedzi requiem.

Iasnie w Bogu przewielebnemu iego m̃sci oycu archimandricie Pieczarskiemu pasterzowi naszemu parki łaskawemi się stawiły, kiedy mu wszystkie cztery quatery porządnym obrotem wyprawiły. Dziecinne na strone opusciwszy lata, ieżeli przypomniemy przezacną młodosć iego, tę Wilenska Pallas na swoim poczowszy pielęgować łonie, y cudzym praesentowała kraiom, ktore za[41] wszelkich cnot nieoszacowany brały sobie przykład y wzor do nabycia wysokiey mądrosci, do przyiemney każdemu ludzkosci. Zaprawde wesoły tego quadransu po Poznaniach Kaliszach y cudzych kraiach odległych wyszedł dzwięk, gdzie mu miasto minut same dopomagały cnoty, y koło nauk prace *immarcescibilem* iako *scientiae alumno* po rożnych akademiach wziąć *lawream*, aby ten, ktory w pracach znacznych swoie zanurzał lata, znaczną od cnoty aż pod niebiosa wyniesion był sławą. Albowiem kto się na tę od cnoty y mądrosci nie wzbogaci skrzydła, zapewnie wysoko nie wzleci, a iesli się na swieckiey chwały będzie unosił skrzydłach, prętko y znikomie z // [44] wielką swoią upadnie szczęscia zgubą: y prędzy na nizkiey osiędzie bilicy, niż na wspaniałe iakiego dostoięstwa podleci cedry, a częstokroć niezwykły lotem gdy się hardziey wzgorę wzbiżać zechce, niespodzianie na twardey opoce sławę czasem rostrąci. Pierwszą tedy quaterę pięknie na zegarze swiata tego wybiwszy, gdy iuż drugi mu natura nakręciła quadrans, na służbę Bogu y Cerkwie swiętey podporę swoie obrocił zamysły, a na mieysca Kiiowskie swięte do błogosławiącey[42] siebie y naukom swoim iasnie w Bogu przeoswieconego iego m̃sci Piotra Mohiły Rossiey naszey czułego niegdys pasterza pospieszył sie ręki, y niegdzie indziey *suae acquisitae scientiae*[43] zurzył[44] *spargere lucem*, tylko na wysokich gorach Kiiowskich, ktore przedtym takie na sobie piestowały *luminaria*, ktorę nauką swoią całemu tak swieciły swiatu, iż przed nimi niezbedne lowy zachodnie swoim musiały tępieć wzrokiem; a ponieważ nie[45] ich sposobnosci było w wierze swiętey wschodniey iako słoncu upatrować makuł, musiały

[41] Мабуть, помилково замість *ze*.

[42] Виправлено з *błogosławioney.*

[43] Перед словом закреслено *sapientiae*.

[44] Тобто *zużył.*

[45] *nie*: дописано над рядком.

mizernie[46] z swoim wstydem ciemnych szukać kątow. Szczęsliwe iego tego to wtorego quadransa były minuty, kiedy ię w collegium Kiiovo Mohilaeanskim iakoby na polu iakim porządnie uszykowawszy na uczeniu // [44 v] w szkołach ze znaczną przepędził pracą, a wielką mądroscią ostalowawszy nie tylko wdzięcznym dzwiękiem że ich na kaznodzieyskich kathedrach ludzkie powabiał y uweselił serca, a mądrey filozofiey dworakim[47] czytaniem, iako wdzięczną resonancyą wielu do Cerkwie swiętey potrzebnych y mądrych pociągnoł synow i owszem przeciwnych Cerkwie swiętey dissidentow tych minut swoich strasznym y przeciwko nich odważnym animuszem ustalowanych odstraszał głosem, kiedy ich nieraz swemi mądremi do poznania prawdy wiodącemi pokonywał argumentami. Lecz gdyż iuż wtory wybiiał quadrans, trzeciy znacznieyszą Rossiey naszey zaczoł wydawać resonancyą, kiedy się to na kiiowskim rektorstwie, to na swiętego Mikołaia Pustynnego ihumenstwie swoim miłym y przyiemnym zaleciwszy głosem, szczęsliwe przez dwadziescia y osm lat w swiętey łaurze Pieczarskiey, po tak znacznych pracach archimandrycką uczczony godnoscią odprawował minuty, a wiek swoy uczciwą ozdobiwszy siwizną, iaką z młodu wyssał pobożność, do takiej innym był przykładem y powodem iako czuły mieysca swiętego pasterz; iak wielkim ubogich nauk wyzwolonych był patronem, iak łaskawym ubogich // [45] ludziey y nędznych żebrakow był dobrodzieiem, owo zgoła nieskruczoną ręką iakie opuszczonym wdowom rozdawał iałmużny, lub płacziwym głosem wy:

Ktorych odzienia macie się rownaią.
Obiad z plew: wodę z potoku czerpaią.
Prawcie: obficie kto was opatrował,
A iako ociec we wszystkim ratował,
Innocenty Giziel? Patron ubogich
Ociec żebrakow y ułomnonogich.
Kto zubożałych doszczętu hoynoscią
Znacznie wzbogacił swą szczodrobliwoscią,
Innocenty Giziel; w swiętych przyłamkach
Sławny kto usiadł y w onych obłamkach?

[46] Пізніше виправлено на *mizerne*, іншим чорнилом.

[47] Можливо, за аналогією до *wieloraki, pięcioraki*. Імовірним виглядає також відчитання *dwoiakim*. Один із варіантів літери «r» у рукописі майже збігається з написанням «i» та відрізняється лише відсутністю надрядкової крапки. У цьому випадку крапки немає.

Z ktorych na nasze Bog pogląda sprawy,
Y tam gosciniec swym otwiera prawy.
O kiem tam więcy rosprawa się dzieie?
Gwiazdam gdzie są utykanę knieie
Czyie iałmużny tamto zawitaią
Gdzie swą odpłatę z zyskiem odbieraią[48]

Lecz gdy iuż ten zegar w roku tysiącznym szesćsetnym osmdziesiątym trzecim, decima octava 9̃bris ostatnią miał wybiać godzinę, nie requiem lecz heynał spiewać // [45 v] nam lub dla żalu y[49] płaczącym rozkazał: ponieważ często nadwereżony revolucią musiał do nieba się przeniesć żeby tam niebieskiego zegarmistrza naprawiony ręką, na samą wieczność przez swiętobliwe swoie tu na ziemi zasługi y cnoty za poczesny do piersiey Bozkich dostał się pektoralik. Tegoż iuż mu nie zayzrzeć szczęscia ale owszem nasz mityguiąc żal z pamięciey naszych wypuszczać nie mamy, a tak znaczney swey utraty chiba iuż z samych niebios wyglądać musiemy nadgrody, tymi słowy iuż ostatniemi swego *alloquendo* pasterza. Iasnie przewielebny a iuż teraz zeszły w Bogu mr̃sci Oycze Innocenty Gizielu przeszły archimandrito swiętey ławry Pieczarskiey ostatnie nam gdy iako pasterz swoim owieczkom, iako patron zyczliwym klientom oddaiesz *vale*? A iako pożądany gosć niebu za twoim przybyciem mowisz *salve* w naszey Rossiey twoim *superstes* maiący zostawać imieniem, przy twoiey w niebie goscinie racz iey taką w żalu ziednać otuchę, by po przeniesieniu twoim od nas, iako głosno brzmiącego sławą zegarza nasze smutne naenię szczodrobliwosć Bozka chcąca pocieszyć inny zegar swoią nastroiła ręką. Po wzięciu ciebie z swiętey łaury Pieczarskiey, iako mile nam y iey swiecącego słonca iakiemu // [46] swoy wschod szczęsliwie zacząc pozwoliła sukcessorowi, ktory by tobie podobną zaiasniawszy w naszey Rossiey swiatłoscią tę osuszył nam lez potoki, ktore obficie teraz nad twoim załosnym *profudimus* grobowcem. Dixi.

[48] На полі частково зрізаний запис: *Carmina Polonika de perillustr[i] archimand[ri]ta Pieczarie[nsi] Innocentio Gizieł*. Нижче дописано: *Obiit anno 1683 18 9̃bris*.

[49] Сполучник «y» перекреслено.

Ілюстрація зі збірника Йоахима Камерарія «Symbolum et emblematum centuriae quatuor» (Майнц, 1668)

Для створення промови із застосуванням фігур нам // [40 зв.] (послужили) слова й розмисли у зв'язку з несподіваною смертю високопревелебного і преподобного в Христі отця Інокентія Ґізеля, ігумена лаври Печерської. Ми, співчуваючи нещастю цілої нашої Руси, склали цю бесіду почавши зі сліз-них вигуків та гіркої апострофи[50], перш ніж перейти до оплакувальних періодів[51]

[50] Апострофа – риторичне звертання до слухачів, конкретної особи (іноді відсутньої), реалії чи уявного образу (у цьому випадку – до «високих небес»), що має на меті посилити емоційний вплив промови.

[51] Згідно з сучасною риторичною теорією, періодом уважають «розгорнуте складне речення, складові частини якого цілеспрямовано впорядковані та ієрархізовані, утворюючи завершену інтонаційну та значеннєву послідовність» (Mirosław Korolko, *Sztuka retoryki: przewodnik encyklopedyczny* (Warszawa: Wiedza powszechna, 1990), 122). Однак у ранньомодерній теорії період не обов'язково мав формально бути одним реченням. Головною ознакою періоду була його змістова та інтонаційна автономність у тексті. Пор. визначення з друкованого почаївського підручника 1764 р. для василіянських шкіл: «це коротке і завершене висловлювання (oratio), яке на різні способи дістає вираження в певних частинах, або членах, що є взаємозалежні й ніби скріплені якоюсь зв'язкою» (*Epitome praeceptorum rhetoricum* (Poczajoviae, 1764), 82.)

(У зв'язку з голосінням або похороном)[52]

Ви ж маєте нас за низьких землян, високі небеса? Яке ж ви на нас, як на справдешніх винуватців неволі, накладаєте ярмо? Ви ж таки жодному тронові королівському ані багряниці сенаторській такого з канцелярії своєї не видали паспорта, щоб когось насамперед королем або сенатором, а не людиною, мали світові подати! Спершу з плачем та риданням, а не з веселощами, кожному наказуєте запізнатися, так мовби спочатку нам годилося оплакувати мізерність цього світу і своєї смертности, а не тішитися з того, що в когось серед цяцьок є трони та берла, які кладуть початок його пануванню. Та справді ганити це заведення, яке собі небеса встановили, жоден не може, бо ж усі ми рад чи не рад мусимо підлягати мінливості світу, // [41] про який не вчорашня існує пісня, що він лишається сталим у своїй несталості. Не напитуй того красномовця, хоч би його Діоген зі свічею шукав, який би йому з голови той задум хоч би найвибагливішою спромігся вибити орацією: з несталости вродився – в несталості доходить кінця. Хотів був його зобразити для себе і для інших один символіст, що, певно, розчарувався у дружбі: що ж він робить? Малює в колі сферичну фігуру, і не лошак нею осідланий, а рак, при такому піввіршеві: «Отак нині розвертається дорога світу»[53].

Хай собі хто як хоче сприймає той символ, а я так розумію, що то подоба несталости: «Отак проминає образ цього світу»[54]. Хто ж є такий, що не був би принадами світу ошуканий? Скільки стоїть, він іще нікому вірности не дотримав. Думає часом дрібний чоловік, що світ до нього тулиться зі своїм захватом і улесливим щастям, а той щоразу жвавіше задкує, і коли видається другом, є в той час геть неприязний: «і живить, і нищить». Пізнав те на собі не один як за давніших часів, так і за теперішніх. Але найбільше пізнала те на собі наша малоруська земля, щоб не вдаватися до давніх прикладів, за ті кількадесят нещасних літ. Оманливий світ, годуючи її перед тим мінливим щастям і нібито сприяючи їй своєю підлесливою // поставою [41 зв.], уславив був її поміж іншими народами, посадивши на Київських горах знаменитих у цілому світові їхнім

[52] Див. примітку до оригіналу.

[53] Див. примітку до оригіналу.

[54] Те саме.

походженням і значною славою Могил, долучивши їм на підмогу поважних і мудрих та пильних у турботі про цілість святої Східної Церкви численних архиєреїв, перед світлом мудрости яких мусили щезати й ті кажани, що товклися доти по західних краях. Та що більше несталий у своїй сталості світ здавався до нас прихильним, то швидше він від нас, на раковому хребті сидячи, почав задкувати, коли набувши іншої гадки й наїжачившись не тільки на велику нічим не заплямовану славу нашої Малої Руси, але й на нас самих, ніби сягаючи злодійською рукою, пастирів-оборонців святої віри по-одному від нас попереносив.

Навіть уже й цього нещасного тисяча шістсот вісімдесят третього року мало не останнього чулого пастиря горизонту київського, вільних наук поборника, вбогих людей ласкавого патрона й добродія, ясно в Бозі превелебного його милість отця Інокентія Ґізеля, святої лаври Печерської архимандрита, з нещасливою для нас усіх утратою він забрав. О, нещасна не тільки для нас самих, // [42] але й для цілої Вітчизни утрато! О, невимовний (смуток) цієї нещасливої події! Адже ми позбулися пастиря, якого великих цнот гучноголоса луна ширилася по різних країнах світу, а нині вже тільки сам (звук) смерти запав, прогримівши потужно в людських вухах. Коли бо годинник уже вибиває свою годину, то всі коліщатка, всі деталі з поривом і потужним обертанням беруться вибивати оту годину. Так наш ясно в Бозі превелебний ім'ярек пастир, який, подібно до матеріального годинника, у святій лаврі Печерській упродовж багатьох літ свого життя на оздобу й підпору Церкви святої вибивав інші хвилини, коли останню вісімнадцятого листопада цього року вибив годину, всі коліщатка, всі деталі, тобто так довірена його старанню братія святої Лаври, як і підопічні, що жили з його добродійства, з замішанням, риданням і великим жалібним окриком мусили зриватися з місця. Хто був назвав світ годинником, а волю Божу таким собі годинникарем, смерть же – того годинника циферблатом, життя людське – хвилиною, саму, нарешті, людину – годиною, – ні в чому він від статечного розуміння не відбіг. Голосно в тому годинникові нещодавно в лаврі святій Печерській // [42 зв.] пробила остання година: розійшовся той звук по цілій Русі, Москві, Литві, нарешті й по цілій Короні Польській, аби всі допомагали спільними тренами в такій великій утраті. Стоїть він у ваших вухах, високо в Бозі превелебні й велебні цілої консисторії Київської катедри отці й позосталі в лаврі святій Печерській браття.

Стоїть у ваших вухах, високодостойна молоде Київського колегіуму. Доходить до вас той звук, убогі сироти, що дістаєте милостиню з батьківської руки. Не диво, що світ названо годинником, бо як для годинника є звичайним безнастанно робити оберти, аж доки не урветься пружина, так і чоловікові на повсякдень випадає крутитися в цьому колі разом зі світом, що також крутиться; згідно з таким висловом: «Добра цього світу непевні, і крутяться вони, як ті колеса, разом із самим часом»[55].

Онде на тих марах, де й королівські берла, і пастирські митри довершують свого маєстату високість, нині виставлений ясно в Бозі превелебний його милість отець найясніший пан архимандрит святої лаври Печерської. Де вже по голоснім звукові свого годинника, відправивши всі сходи-заходи несталого світу, звершує також і свій // [43] перебігу людського життя природний захід. Годинник звично ділиться на години, а години на чотири чверті, а чверті на шістдесят хвилин. На кшталт якогось годинника, має свій поділ і матеріальний світ, де чоловік, бувши годиною, ділить свій вік на чотири чверті, в яких біжать його роки, наче ті хвилини: першу чверть забирає молодість, другу бере вік мужа, старість довершує третю, а смерть (надходить) при четвертій, коли вже гримить той Божий декрет «пришли серп гострий, бо прийшла година»[56], і гострить на людину косу. Не всім випало щастя вибивати ті години чотирма чвертями: хтось у животі материнському ледве кілька хвилин першої чверті провів – аж волають «прийшла година», дарма що це лише перша, недосконало відбута чверть. Комусь природа в першій чверті попустила, але до другої не дозволила й зазирнути: у самому квітучому його віці попсувала всі коліщатка, щоб лишити такого ні з чим у тій хвилі, коли заповідала бути для нього найзичливішою. Комусь у двох чвертях добре служило щастя, але що ж? Коли йому третя в поважному вікові чверть мала надгородити всі часи, // [43 зв.] веселе поступування життя обіцяла йому відбивати – раптом у найліпшій надії вона обтинає всі його задуми. Отож і не диво, що кому-небудь замість очікуваного на добрий день гейналу[57] смерть швидше підсуне реквієм.

---

[55] Те саме.

[56] Те саме.

[57] Гейнал – релігійна мелодія/пісня, яку виконують із церковної або ратушної вежі чи у військовому таборі, традиційно – перед сходом сонця.

До ясно в Бозі превелебного його милости отця архимандрита Печерського, пастиря нашого, парки поставилися ласкаво, коли йому всі чотири чверті належним обертом спорядили. Якщо ми, дитинні літа опустивши, пригадаємо його високодостойну молодість, то Віленська Паллада[58], почавши її плекання на своєму лоні, потім передала її чужим краям, які з усіх (його) чеснот брали собі неоціненний приклад і взірець до набуття високої мудрости, до приємної кожному людяности. Направду веселий тієї чверті по Познанях[59], Калішах[60] і віддалених чужих краях[61] вийшов звук, де йому, як ученому вихованцеві, замість хвилин самі чесноти й праця коло наук по різних академіях допомагали дістати нев'янучі лаври; так щоб той, хто в праці великій свої збавляв літа, був піднесений аж під небеса великою славою чесноти. Адже хто не збагатиться на ті крила від чесноти й мудрости, напевно високо не злетить, а якщо підноситиметься на крилах світської похвали, то швидко й безслідно впаде // [44] з великою втратою на щасті. І радше на низькій усядеться билині, аніж залетить на величні кедри якоїсь гідности, а часто, не звикши до льоту, коли заходиться гордовитіше бігти догори, несподівано потрощить славу на твердій скелі.

Першу тоді чверть гарно на годинникові цього світу відбивши, коли природа вже другу четвертину йому накрутила, він на службу Богові й на підпору Церкві святій обернув свої замисли і поспішив на святі київські місця, до руки ясно в Бозі преосвященного його милости Петра Могили, чулого пастиря нашої Руси, яка колись благословила його самого і його науки[62]. І ніде інде взявся розсівати

---

[58] Ідеться про перше місце вищого навчання Інокентія Ґізеля. Найімовірніше, це Віленська академія – єзуїтський навчальний заклад, заснований 1579 р. на базі Віленського єзуїтського колегіуму (з 1570 р.).

[59] У Познані Інокентій Ґізель міг здобувати освіту в єпископальному Колегіумі Любранського (Collegium Lubranscianum, діяв з 1519 р.) та/або Познанському єзуїтському колеґіумі (заснований 1572 р.).

[60] Каліський єзуїтський колегіум (Collegium Karnkovianum, м. Каліш у Польщі), де, згідно з промовою, навчався Ґізель, був заснований 1583 р.

[61] Є й інші свідчення про навчання Інокентія Ґізеля в західноєвропейських країнах, однак достеменних відомостей про те, де саме ще навчався майбутній печерський архимандрит, поки немає.

[62] Очевидно, тут ідеться про те, що Інокентій Ґізель був одним із тих, кого Петро Могила благословив на освітні мандри, прагнучи створити в Києві осередок православної освіти. Щоправда, теоретично, це речення

світло свого набутого знання, як тільки на високих горах Київських, що перед тим плекали на собі світила, котрі своєю наукою так сяяли цілому світові, що перед ними незугарні західні леви мусили тратити свій зір. А оскільки дошукатися плям у святій східній вірі, наче в сонці, їм було не до снаги, мусили вони, присоромлені, жалюгідно шукати темних кутків. Щасливі були його хвилини тієї другої чверті, коли він, поважно вишикувавши їх у Києво-Могилянському колегіумі, наче на полі якому, навчав // [44 зв.] у школах із великою працею. А великою мудрістю осталивши, не тільки їх удячним звуком на казнодійських катедрах вабив і звеселяв серця, а дворазовим читанням мудрої філософії[63], як удячним гомоном, потягнув до Церкви святої багатьох потрібних і мудрих синів, але також і супротивних Церкви святої борителів страшним гуком тих своїх осталених хвилин і відважним проти них духом відстрашував, коли не раз долав їх своїми мудрими аргументами, що провадять до пізнання правди.

Та коли вже друга пробила чверть, третя почала видавати нашій Русі значніший гомін, коли то на київському ректорстві[64], то на ігуменстві святого Миколая Пустинного[65] здобувши прихильність своїм милим і приємним голосом, він двадцять вісім років у святій лаврі Печерській, після таких значних праць ушанований становищем архимандрита, щасливо давав раду хвилинам, а вік свій оздобивши поважною сивиною, яку побожність ізмолоду виссав, такої був прикладом і приводом і для інших як чулий місця святого пастир. Яким великим патроном убогих вільних наук він був! Яким ласкавим був добродієм убогих // [45] людей і злиденних жебраків! А які ж тільки милостині нестримною рукою він роздавав упослідженим удовам! Чи ви, повним плачу голосом...

можна тлумачити й інакше, адже слово *niegdyś* «колись» можна пов'язати як зі словом *błogosławięcey* (тобто «руки, що колись благословила»), так і зі словом *pasterza* (тобто *niegdyś pasterza* «покійного пастиря» або «колись пастиря»). Хоча перший варіант виглядає значно ймовірнішим.

[63] Ідеться про два дворічні курси філософії, які прочитав Ґізель у КМК: 1645–1647 та 1647–1649 рр. Нині відомий тільки один список курсу 1645–1647 рр., що мав назву «Opus totius philosophiae».

[64] Ректором КМК Інокентій Ґізель був, імовірно, в 1645–1650 рр.

[65] Інокентій Ґізель був ігуменом Київського Свято-Микільського Пустинного монастиря з 1652 р.

У кого одяг мов стоптана шмата,
З полови обід, вода з річки взята,
Скажіть: у кому ви мали опіку
Хто вас, як батько, рятував довіку?
Інокентій Ґізель! Патрон убогих,
Батько жебраків і кульгавоногих.
Хто вас, дощенту обдертих бідою,
Вельми підтримав щедрістю рясною?
Інокентій Ґізель! Хто у святині
Сів був достойно, у святій руїні?
Де Бог на наші діла поглядає
І добру дорогу своїм відкриває.
Про кого мова в безмежнім просто́рі,
Де сітками виловлюють зорі?
Чиї там нині милостині бачать,
Де щедра завжди за датки й віддача?

Та коли вже той годинник у році тисяча шістсот вісімдесят третьому вісімнадцятого листопада мав пробити останню годину, не реквієм він, а гейнал наказав нам співати // [45 зв.], хоч ми були й заплакані від жалю: адже він, надломлений частим обертанням, мусив перенестися до неба, щоб там, рукою годинникаря небесного полагоджений, цілу вічність через свої святобливі тут на землі заслуги й чесноти за почесний до грудей Божих годинничок слугував. Не заздрячи йому в тому щасті, але полегшуючи наш біль, з пам'ятей наших випускати (його) не маємо, а такої великої своєї утрати хіба вже з самих небес мусимо виглядати покриття, звертаючись цими останніми вже словами до свого пастиря:

Ясно превелебний, а тепер уже спочилий в Бозі милостивий отче Інокентію Ґізелю, колишній архимандрите святої лаври Печерської! Як пастир своїм вівцям і як патрон своїм зичливим підопічним ти віддаєш останнє «прощайте». Але як жаданий гість неба, стоячи в вишніх, зі своїм прибуттям ти мовиш «вітаю», маючи лишитися в нашій Русі своїм іменем. На твоїй у небі гостині зволь їй таке в жалю здобути сподівання, аби щедрота Божа, бажаючи потішити нашу смутну жалобу після перенесення від нас тебе, як гучного своєю славою годинника, інший годинник налаштувала своєю рукою. Аби після взяття тебе зі святої лаври Печерської, милого нам і їй своїм світлом сонця, // [46] вона дозволила щасливо почати свій схід яко-

мусь наступникові, котрий би, заяснівши тобі подібною світлістю в нашій Русі, осушив нам ці потоки сліз, які ми нині рясно пролили над твоїм скорбним гробом. (Кінець.)

Bibliography

Ambrosius Mediolanensis, sanctus. «De Abraham libri duo.» In *Opera omnia*. Vol. 1, part 1: 441–522. Parisiis: Apud Garnier fratres et J.-P. Migne successores, 1882.

Camerarius, Joachim. *Symbolorum et Emblematum Centuriae Quatuor.* Moguntiae: sumpt. L. Bourgeat, typ. C. Kuchleri, 1668.

Chyzhevskyi, Dmytro. *Ukrainskyi literaturnyi barok. Narysy*. Part 3. Prague: Vydannia ukrainskoho istorychno-filologichnoho tovarystva v Prazi, 1944.

Cornelius a Lapide. *Commentaria in Salomonis Proverbia*. Antverpiae: Apud Jacobum Meursium, 1671.

Dovha, Larysa. «Peredmova vid uporiadnyka.» In Inokentii Gizel, *Vybrani tvory u 3 tomakh*, comp. by L. Dovha. Vol. 1, b 1: 9–41. Kyiv–Lviv: «Svichado».

Epitome praeceptorum rhetoricum… in… usum juventutis scholarum O. S. M. facta. Poczajoviae, 1764.

Harlampovich, Konstantin. *Zapadnorusskie pravoslavnye shkoly XVI i nachala XVII veka, otnoshenie ih k inoslavnym, religioznoe obuchenie v nih i zaslugi ih v dele zashchity pravoslavnoj very i cerkvi*. Kazan': Tipolitografiya Imperatorskogo universiteta, 1898.

Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, f. 312, od. zb. 653/444 S.

Korolko, Mirosław. *Sztuka retoryki: przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1990.

Makarij (Bulgakov), mitropolit. *Istoriya russkoj cerkvi*. Vol. 11, b. 2. Sankt-Peterburg: Tovarishchestvo R. Golike i A. Vil'borg, 1903.

Marker, Gary. «Love One's Enemies: Ioasaf Krokovs'kyi's Advice to Peter in 1702.» *Harvard Ukrainian Studies* 29 (1/4) (2007): 193–223.

Markovskij, Mihail. *Neizdannye propovedi Antoniya Radivilovskogo*. [Kiev], s. a.

Papy, Jan. «Joachim Camerarius's Symbolorum et Emblematum Centuriae Quatuor: From Natural Sciences to Moral Contemplation.»

In *Mundus Emblematicus: Studies in Neo-Latin Emblem Books*, 201–234. Brepols Publishers, 2003.

Petrov, Nikolaj. *Kievskaya akademiya vo vtoroj polovine XVII veka*. Kiev: Tipografiya G. T. Korchak-Novickogo, 1895.

Prokopovych, Feofan. «Pro rytorychne mystetstvo.» In *Filosofski tvory*, comp. by M. Rohovych, V. Nichyk. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, 1979.

Radyvylovskyi, Antonii. *Ohorodok Marii Bohorodycy*. Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry, 1676.

Sumcov, Nikolaj. *Innokentij Gizel'*. Kiev: Tipografiya G. T. Korchak-Novickogo, 1884.

Symchych, Mykola. *Philosophia rationalis u Kyievo-Mohylianskii akademii: komparatyvnyi analiz mohylianskykh kursiv lohiky kintsia XVII – pershoi polovyny XVIII st*. Vinnytsia: O. Vlasiuk, 2009.

Syrtsova, Olena. «"Prawdziwa wiara stara" Inokentiia Gizelia – neprochytanyi bohoslovsko-filosofskyi traktat XVII stolittia.» *Kyivska Akademiia* 5 (2008): 25–41.

Titov, Fedor. *Propovedi svyatitelya Dimitriya, mitropolita Rostovskogo, na ukrainskom narechii.* [Moskva, 1909].

Tsyhanok, Olha. *Funeralne pysmenstvo v ukrainskykh poetykakh ta rytorykakh XVII–XVIII st.: teoriia ta vzirtsi*. Vinnytsia: PP «TD "Edelveis i K"», 2014.

Wither, George. *A Collection of Emblemes, Ancient and Moderne*. London: Printed by A. M., 1635.

Yaremenko, Maksym. «Koly i khto vpershe prochytav u Kyievo-Mohylianskomu kolehiumi povnyi bohoslovskyi kurs?» *Kyivska Akademiia* 16 (2019): 11–30.

Abstract

Joasaf Krokovskyi's Oration on the Demise of Inokentii Gizel (1683)

The publication features a funeral oration composed in 1683 by Joasaf Krokovskyi, then a professor of rhetoric, in honor of Inokentii Gizel, the deceased archimandrite of the Kyiv Cave Monastery. The work is included in the rhetoric course «Penarium Tullianae eloquentiae...», which

was delivered at the Kyiv-Mohyla College during the 1683/1684 academic year. The introductory article is followed by the original text in Polish and its Ukrainian translation, accompanied by necessary comments.

In the rhetoric course, Krokovskyi's oration is used as an illustrative sample in the theoretical unit on rhetorical figures. In line with the traditions of Baroque literature, the author selects a recurring image that determines the sequence of the presentation: here, this role is played by the clock face as an allegory of human life. Another point shaping the work's figurative system and serving as a source of rhetorical argumentation is the emblem depicting a crayfish dragging the world on its back. Most likely, it was borrowed from Joachim Camerarius' emblematic collection «Symbolum et emblematum centuriae quatuor». It is noteworthy that Krokovskyi's Polish text is not overloaded with Latin inclusions, which reflects his linguistic and stylistic preferences related to the use of Polish.

Since the biography of the archimandrite of the Kyiv Cave Monastery and a prominent figure in the Mohylean circle, Inokentii Gizel, remains incomplete and includes hypothetical information, this oratorical piece is also important as a historical source. In particular, it is the first known text to name some of Gizel's places of study. The work also indirectly confirms the fact of Vilnius origin of the future archimandrite and contains an indication of his two terms as a philosophy lecturer at the Kyiv-Mohyla College.

Keywords: Joasaf Krokovskyi, Inokentii Gizel, rhetoric, courses, Kyiv-Mohyla College, early modern education, Baroque, epideictic / demonstrative eloquence.